

Zsigmond Júlia

Egy továbbmesélt katonatörténet.

Történetek egy történetről

Minden néprajzi gyűjtést megelőzően a kutató öntudatlanul vagy legalábbis határozott cél nélkül, pusztán a kíváncsiságtól hajtva szemtanúja, fültanúja, sok esetben célszemélye is olyan helyzeteknek, melyek nem kutatóként implikálják, de a társadalomtudományok iránti vonzalma, a társadalmi folyamatok megértésének vágya azzá teszi őt. A résztvevő megfigyelés sok esetben nem eltervezett, tudatosan kiválasztott kutatói metódus alkalmazása, hanem egy adott helyzet lehetőségeinek felismeréséből fakad. Ezt a helyzetet számomra egy beszélgetés jelentette, melynek során B. A. barátom a következő történetbe avatott be: nagybátyja (B. J.) katonáskodása során egy olyan szakaszba kerül, ahol sok társa súlyos agresszivitásra hajlamos, néhányuknak pedig veszélyes dühkitörései vannak, nehéz őket lecsillapítani, és nem is sikerül senkinek, kivéve B. J.-t, akinek erre ismételtén beváló módszere a mesélés.

Kíváncsi lettem ezekre a gyógyító történetekre, ezért megkerestem B. J.-t, hogy interjút készítsek vele. A következőkben két szöveget fogok vizsgálni, tulajdonképpen ugyanazt, annyi különbséggel, hogy egyik esetben maga az egykori káplár mesél (nekem vagy unokaöccsének), a másikban az unokaöcs adja tovább nekem, amit nagybátyjától hallott. Történeteiket – mint egyedi alkotásokat – egyenértékűeknek tekintem.

Az egyén elválaszthatatlan attól a társadalmi világtól, amelyben él. A társadalmi élet különböző jelenségeit úgy kell tekintenünk, mint az egyéni tudat és az objektív társadalmi valóság közötti folyamatos interakció eredményét. Az egyedi élettörténetekben ugyanis a meghatározó „az a dialektikus indíték, amely lehetővé teszi annak a kölcsönös gyakorlatnak a megértését, amely az egyén és a társadalmi rendszer közötti interakciókat irányítja” (Niedermüller 1988: 378).

B. J. az 1989-es forradalom előtt egy évvel volt katona. Az elbeszélt idő ez év őszt és télét érinti. Az uralkodó rendszerről nem beszél részletesen, annak önkényességéről viszont árulkodik az, hogy B. J. által nem ismert

okokból, merthogy hivatalosan soha nem vádolták meg semmivel¹, az operatív egységtől munkára, építkezéshez irányították (az állam sorkatonákat is bevont a tömbházak építésébe), ráadásul egy olyan szakaszba, ahol *rengeteg fura ember volt*. Ő maga ugyan nem von párhuzamot, én mégis azt látok az akkori romániai helyzet és aközött, ahogyan ő a katonatársai közt élt: állandó rettegésben, feszültségben, bizonytalanságban. Viszont azzal a különbséggel, hogy a katonaság egy konkrét időintervallumot jelentett, az akkor tomboló kommunizmus végét pedig nem lehetett látni.

Az alapján, amit elmesélt az interjúban, erőltetettnek vélném a kommunista rendszernek tulajdonítani mindazt az embertelenséget, amit a büntetett előéletű, agresszív, pszichikailag beteg katonák közt tapasztalt. Bár azért, hogy az elsorolt erőszakos cselekedetek megtörténhettek, és hogy egy törvénytisztelő, frissen érettségizett fiú életveszélyes környezetbe soroztak be, ahonnan ne legyen kiút, a rendszer a felelős.² A *kommunista* szót egyetlen egyszer használja, amikor az erőszakra utal: *kommunista tempóban rúgták-verték az embereket, idézőjelbe téve, s úgyhogy ott komolyan kellett dolgozni*.

B. J. rákérdezésemre, B. A. anélkül határolta be történelmileg az esemény idejét. Az utóbbi kihangsúlyozta a politikai rendszer formáját is, és a forradalom évének közelségét.³ Ez arra utal, hogy a katonák mikroközösségei a világtól elszigeteltek voltak, s az állam sanyargatásánál jobban érzékelték közvetlen környezetüket. Azoknál a szakaszoknál, ahol agresszív katonák is voltak, és főként, ahol többségben voltak az ilyenek, az általános törvények mellett működött a büntetőtörvény is: nem a jogilag felruházott, hanem az erősebb a főnök.⁴ Nem a sereg felépítése, s még kevésbé a helyszín, a körülmények (B. J. esetében Buzău, Târgoviște, építkezések), hanem elsősorban a katonatársak befolyásolták, alakították az eseményeket.

¹ B. J.: *Engem is valamilyen általam nem ismert szankció gyanánt tettek oda, de nem tudom, hogy miért pontosan. Sose vádolt meg senki hivatalosan semmivel.*

² B. J.: *...soha nem voltam olyan éles életveszélyes helyzetben, mint ott. Ahol nem tudtad, hogy megéred-e a holnapot. Valamelyik nem örül meg, és nem vágja beléd a kést. Az is gyakori eset volt. [...] ...voltam szabadságon, s addig volt másik két helyettesem. Az egyiket félhülyére verték, a szó szoros értelmében, s a másikat pedig úgy megerőszakolták, hogy többé soha nem hozták vissza.*

³ B. A.: *És ez a kommunizmusnak a vége fele volt. '88-'89-ben, ha jól tudom. B. J.: '88 őszén és télén.*

⁴ B. A.: *Tulajdonképpen alája voltak beosztva, de az úgy van, hogy ott mindenki azt csinálja, amit azok [ti. az erősebbek] mondanak.*

A történet tulajdonképpen nem is egy eseményről szól, hanem több hasonlóról, melyeket magába olvaszt. Néhányat ugyan felelevenít, de azok a példák is hiányosak, bizonyos paramétereik elmosódtak, magának a résztvevőnek is gondot okoz emlékezni rájuk. Nem is tesz ennek érdekében nagyobb erőfeszítéseket, nem fontosak számára a részletek. Minden ilyen esemény, mikor valakinek a figyelmét az őt felbosszantó dologról történetmondással vonta el, lényegében ugyanaz, csak egyes paramétere (a célszemély, tér, idő, kiváltó ok, előadott történet) változnak.

A történet központi eseménye a következő: *...hogya most miért keljünk fel, miért csináljuk ezt, miért ne csináljuk azt. Hát ilyen szabályos hisztériás rohamokat keltett bennük, ami hangsúlyos agresszióba váltott át. Tehát ütötte-verte a körülötte lévőket, vagy tört-zúzott egyszerűen. [...] Tehát elvileg hagyni kellett volna őt dühöngeni, vagy nem tudom mit csinálni vele, vagy beinjekciózni, de nem volt erre sem injekció, se semmi, s akkor valahogy meg kellett fogni a figyelmét. Mert valami kiváltotta a figyelmét, ugye, s az első az volt, hogy ha nem voltam ott megkérdeztem, mi a baja, mi történt. [...] Most annak kapcsán, ami éppen kiváltotta azt a dolgot, akkor abból ki lehetett kerekíteni egy történetet. A lényeg az volt, hogy ne ugyanolyan éllel menj a másiknak, hanem hangolódjunk rá, s akkor szépen együtt fokozatosan csillapodunk le, és próbálunk racionálisak lenni.*

A történet történetekre mutat. A káplár történetekkel vonta el dühöngő katonatársainak figyelmét az őket felbosszantó dologról, illetve történetekkel győzte meg őket bizonyos cselekedetek szükségességéről.⁵ De miről is szóltak ezek? Hagyjuk válaszolni a mesélőt: *...annyira hülye egyik sem volt, hogy ilyen „A kecske és a három kecskegida” típusú mesével le lehessen kenyerezni. Tehát ott, annak a kapcsán, ami kiváltotta belőle azt a „csak azért sem csinálom” dolgot – tehát ilyen több volt, szinte naponta volt, hogy most miért keljünk fel, miért csináljuk ezt, miért ne csináljuk azt. Most annak kapcsán, ami éppen kiváltotta azt a dolgot (mit tudom én: miért keljünk fel?), akkor abból ki lehetett kerekíteni egy történetet. Hogy azért kelünk fel, mert előtte, annak idején, ezzel kezdődött a kirándulás, s hol kirándultunk, miért kirándultunk, és kivel kirándultunk, és ugye ott sok szép nő van, ahonnan te jössz. Persze, mondtam, sok szép nő. Nekem is*

⁵ B. J.: *Vagy olyan, hogy megmagyarázni, vagy az, hogy leszerelni az agresszivitását. Ez volt a leggyakoribb.*

van két szép húgom. Milyen színű a hajuk? Szőke. S akkor így elmeséltem. Így kerekedtek ki a történetek.

Az adott helyzet mindig jó kiindulópontként szolgált. Íme még egy példa: ...kereste a cipőfűzőjét, és nem találta meg. S akkor cipőfűző. Hát akkor hozzámentem: én is keresem a cipőfűzőmet, nem tudod, hol van. S akkor keresük együtt, s akkor nincs, s akkor valamit... De lehet, hogy a következő szöveg már teljesen idegen volt a cipőfűzőtől és a bakancstól meg mindentől.

Nem voltak abszurd történetek. Semmi abszurditás nem volt benne, legfennebb nem történt meg – nem velem. (B. J.) Többnyire saját tapasztalataiból merített, nem föltétlenül amelyekben része volt, hanem amit hallott, látott, olvasott.⁶ Emellett, a tartalom mellett, fontos volt az előadásmód is: kemény és tiszteletet parancsoló.⁷

A dühkitöréseket nem lehetett kiszámítani, spontánul jöttek, hirtelen kellett rájuk reagálni, így hihető is, hogy mesélés közben gondolta ki, mit mondjon.⁸ Szerencséjére általában nem volt idő ottan órákat, órákon keresztül mesélni. Tehát egy ilyen mese olyan bő tíz percbe bele kellett férjen.

Sikertelen próbálkozásokról nem szól egyetlen vallomás sem: tulajdonképpen mindig sikerült jól kommunikálni velük. Nem volt különösebben nehéz, hogy hallgatásra bírjam őket.

A cél tehát a helyzet megoldása volt. B. J. nem passzióból, belső készteztől hajtvva mesélt, hanem egészen céltudatosan. Számára a történetmondás túlélési stratégia volt.⁹ Ha kikapcsolódásra vágyott, volt néhány barátja, inkább velük beszélgetett.¹⁰

Néhányan viszont takarodó után újra megkeresték, hogy folytassa a történetet. Megkeresték úgy, mint ahogyan a beteg keresi a kapcsolatot az

⁶ B. J.: Te, valóságige volt. Tehát ugye én is aránylag sokat hallottam, tapasztaltam, s hogyha nem, akkor éppen olvastam.

B. A.: S akkor elmesélte, hogy mit tudom én, milyen csínytevéseket tettek, vagy nem tom mi. És persze, általában nem volt köze túl sok a valósághoz, de úgy mesélte el, hogy a másik elhitte. [...] Általában olyan jön be, amiben ők voltak, mármint fiatal, belevaló férfiak voltak a főszereplők, és valami nagy turpisságot csináltak, és persze mások nem jöttek rá. Tehát ilyen, ilyen témájú.

⁷ B. J.: Valami megfogta őket a dumában, mert... ahogy én beszéltem velük, az általában határozott volt, de nem csúnya.

⁸ B. A.: És azt mondta, hogy miközben mesélt, aközben találta ki a történetet.

⁹ B. J.: Hidd el, én csak túlélni akartam ott az egészet. Nekem semmilyen más célom nem volt. S így túl lehetett élni, épen, egészségesen.

¹⁰ B. J.: ...volt egy-két jóbarátom, akivel tényleg beszélünk, hogy hogy s mint van, mit tapasztalt előtte való nap. Tehát ha beszélgetésről volt szó, szívesebben beszélgettem én is. Örültem, hogy jó, az a reggeli vagy déli vagy délutáni izé elmúlt, és Isten áldja.

orvossal, a lelkigondozóval.¹¹ A nyelv útján (nyelvi határokat áthágva) megteremtett nekik egy világot, amely félig ismerős volt, félig nem, de vágytak rá, s kellemes volt legalább a képzelet révén szabadulni a bezártságból, kötöttségből. Nekik erre volt szükségük, ez bilincselte le figyelmüket, B. J. pedig biztonságot szeretett volna. Durva szóval élve a hazudozás volt az ő viselkedési stratégiája, de ez a viselkedés ebben a helyzetben megszűnt etikai problémának lenni (vö. Keszeg 2002b: 108).

Érdekes megvizsgálni az elbeszélők és befogadók történetekhez való viszonyát. B. J. számára személyes, lehetséges, hogy több mindent el is hallgat, emlékképek villannak fel előtte, ha részleteiben is, de látja az eseményeket.

Unokaöccse meg én nem rendelkezünk az ő emlékeivel: az elbeszélések hívják elő képzeletünkben a most már hozzá tartozó képeket. Érdekeltek és érintettek vagyunk: B. A. mint rokon, én mint néprajzos hallgató, és mindketten mint B. J. kortársai, a kommunizmusból mintegy tizennyolc éve felocsúdott romániai társadalom tagjai – az igazi esemény mégis más.

B. A.-nak az az igazi esemény, amit ő maga élt át: hogy nagybátyja beavatja katonáskodása egyik epizódjába.¹² Rácsodálkozhat, büszke lehet, hogy nagybátyja a legnehezebb helyzetekben is kivágja magát.

A gyűjtőnek az az esemény, amikor őt avatják be. Érdekes a történet mint narráció, és úgy is, mint lélektani módszer. A néprajzos pedig bárhol nézi – a *homo narrans* megnyilvánulásai, a beszédcselekvés, a stratégia vagy a gyögmód szemszögéből – érdekelt.

A történet előadása különböző helyzetekben, szintén fontos megfigyelésekre ad alkalmat. Az előadás az a cselekvés, amely során az esemény összetevőinek szelekciója, epikus és nyelvi formába öntése, valamint értelmezése megvalósul (Keszeg 2000: 63). Vagyis mást emel ki, másként fogalmazza meg, másként magyaráz helyzeteket B. A., mint B. J. Ez nem csak a köztük lévő generációs és társadalmi, életszemléleti különbségekből adódik, hanem attól is függ, ki a hallgatóság, hányadszor meséli a történetet, milyen céllal – függ az aktuális kontextustól. Vegyük hát sorra a felsorolt paramétereiket, majd vizsgáljuk meg őket az adott kontextusokban.

¹¹ B. J.: *...ott senki sem sértődött meg azon, hogyha leültünk és beszélünk – mint apa a fiával, mint orvos a beteggel vagy nem tudom, mihez lehet még hasonlítani.*

¹² B. A.: *Hát, azt tudom, hogy ezt így ilyen formában nem nagyon mondja el embereknek. [...] ...az erősödött meg, hogy ő tud kommunikálni, s tud barátságos lenni. [...] ...meg tud nyílni, meg tud osztani dolgokat a gondolataiból vagy az életéből.*

A szereplők. B. J. kolozsvári születésű, jelenleg is itt élő negyvenéves ügyvéd, hóstáti földműves szülők gyermeke.

A további jellemzéseket a szövegekből gyűjtöttem össze. A történet idején az éppen érettségizett, besorozott és munkára vezényelt legény szakaszának tizedese és csapatparancsnok-helyettese volt. De nem az erőszak, hanem a diplomácia volt az ő fegyvere – minden olyan helyzetben, amely megoldást követelt tőle.¹³ Ezt teljes sikerrel alkalmazta akkor is, a katonatársai közt, és – B. A. megjegyzése áthajlik a jelenbe – most is: bárkit meg tud nyerni magának.¹⁴ És ezt egyáltalán nem képmutatással vagy magamutogatással, hanem azzal a nyersséggel teszi, ami személyisége része.¹⁵ *De vannak alkalmak, mikor elereszti a fantáziáját, s a humorát főleg...* (B. A.) Ennek szintén hasznát vette 1988 őszén és telén, mikor valószínű történeteket mesélt – bakatársak dührohamát csillapítandó. Állítása szerint sem korábban, sem később nem került hasonló helyzetbe, nem kellett történeteket kitalálnia – a korábbiak leellenőrzésére nem, a későbbiekére viszont kaptam választ B. A. közlésében: *Szokott máskor is beszélni a katonaságról is, meg így általában, régi eseményekről. Kirándulásokról, túrázásokról, ilyesmikről.* Ezekben az esetekben gyakorlott mesélőnek tűnik, aki önmagát is szórakoztatja, de immár valós történetekkel, azokat valamelyest cifrázva.¹⁶

A katonatársai nem csak azért voltak nyitottak történeteire, mert szórakozhattak, hanem mert egy másik kultúrából érkezett, s ez felkeltette az érdeklő-

¹³ B. J.: *...én sem fizikailag, sem szellemileg nem vagyok olyan borzasztó agresszív ember, hogy most mindent erőszakkal oldanék meg vagy sok mindent.*

B. A.: *egyrészt a tudása is olyan nagy, meg a diplomáciai érzéke, az ami még nagyon nagy. [...] ...úgy vettem észre a meséléseiből, hogy hihetetlen érzéke van így az emberekre, meg az ilyen kritikus helyzetekre.*

¹⁴ B. A.: *Ő olyan, hogy ő mindig deszkurkálja magát, tudod, így kivágja magát. [...] Ha ő bekerülne mondjuk a börtönbe... te, hát ő meg tud élni, érted. A másikat meg tudja szegyeníteni, azt amelyik nagy állat, és el tudja érni, hogy az ő oldalára álljon. [...] Jól ki van építve a munkaköre: a kuncsaftjai, az ügyfelei stabilak.*

¹⁵ B. A.: *...néha ilyen kemény meg visszautasító, de legalább nem képmutató. [...] Büszkeséget nem tapasztalok benne soha, az az igazság. Lehetne büszke sok mindenre. [...] Általában tárgyilagos, meg pákk-pákk: megmondja a dolgokat. [...] Amúgy ő nem egy olyan ragaszkodó ember, tudod, tehát nem egy olyan, aki így érzelmileg nagyon beleadná magát a dolgokba. [...] kemény és hideg és merev.*

B. J.: *Ahogy én beszéltem velük, az általában határozott volt, de nem csúnya. [...] Végül is az, hogy megbeszélj valakikkel, az egyfajta gyengeség, s ami nem jó, hogy kibontakozzék. Eddzed magad, hogy maximálisan feszültségben tudjál teljesíteni, minél jobban, minél hosszabb ideig, illetve ameddig kell! S aztán ki lehet engedni.*

¹⁶ B. A.: *mindig szerette csúzni-csavarni a történeteket, hogy minél izgalmasabb, s minél kucifántosabb legyen, minél barokkosabb.*

dést, és hitelt adott a szavainak.¹⁷ Nem okozott tehát gondot az idegen nyelv, B. J. jól beszélt a román nyelvet annyira, hogy mondandóját így is tudta színezní (Chomsky nyelvi kompetenciának nevezi a beszélő erre vonatkozó ismereteit, képességeit – idegen nyelv esetén ez most kissé új értelmezést kap), társadalmi tevékenységét, teljesítményét (performancia) pozitívan tudta befolyásolni, és a környezet erős ingerei ellenére a legmegfelelőbb szavakat is sikerült mindig megtalálnia (kreativitás). Hymes kompetencia, performancia és kreativitás helyett a pluralitás, prioritás és problematikus státusz kérdését veti fel (Hymes 1997: 491), amit az általam vizsgált helyzet(ek)re nézve is indokoltnak vélek.

B. J. ennek köszönhetően teljesíthette káplári kötelességeit is a csapatban, amelyért felelős volt. Különbösen nem szeretett felelősséget vállalni másokért, nem szerette az őt irritáló emberek problémáit megoldani. Ha lehetett, akkor inkább elhatárolódott tőlük.¹⁸ Kissé antiszociális, de kevés barátjával és a rokonaival szemben nagyon áldozatkész volt.¹⁹

A katonák közül mindkét beszélő kiemelt kettőt, akik különösen erősek voltak, olykor életveszélyes dührohamban törtek ki. Káplárjuk története viszonyt megnyugtatóan hatott rájuk.²⁰ Jellemzésük hasonlóan van megfogalmazva, annyi különbséggel, hogy míg B. A. túlzónak, addig B. J. realistának mutatkozik a bemutatásban:

B. A.: Tehát úgy alakult, hogy ő volt a káplár, viszont nem ő irányította az osztagot, hanem azok, akik úgy automatikusan vezetőknek kerültek ki, tehát olyan emberek, akik fizikailag is nagyon erősek, másrészt örültek, tehát agresszívek, és másodsorban viszont intelligensek is annyira, hogy tudják használni az erejüket. [...] Volt egy borzasztó, borzasztó hatalmas ember. Tehát: két méter magas, olyan széles volt a válla, mint bátyámnak kétszer – bátyámnak is széles, de... – és valami hihetetlen ereje volt. Olyan, hogy... nem bírt vele az összes többi, érted. Na, ez egy dolog. Viszont ennek a borzasztó embernek voltak dührohamai. Ha valakire ideges volt, akkor az, ha nem fogták le harmincan, akkor megölte – vagy nem tom mi.

¹⁷ B. J.: máshonnan jöttél, más a bőröd színe, látja, hogy másképp eszel-iszol, meg egyebet ahogy csinál, az már valami furcsaságot kölcsönöz neked. Tehát, senki sem vonta kétségbe, hogy igaz, amit mondok, amit elmesélek neki.

¹⁸ B. J.: A civil életben ha egy klienssel – vagy nem tudom mi – összeveszek: ott hagyom. Nem érdekel, mit csinál. De akkor, amikor össze vagy zárva azzal az emberrel, tudod, hogy össze voltatok zárva ezelőtt egy hónappal is, és még egyszer egy hónapig össze leszel zárva, ott nem mehetsz el. Nem mehetsz el mellette.

¹⁹ B. A.: Szűk baráti köre három ember vagy öt ember. [...] Neki az, hogy rokon, azt jelenti, hogy akkor veled vagyok, s kész.

²⁰ B. A. csak a két vezetőként említi, B. J. pontosabban szól róluk, emberközelibben.

B. J.: *Volt egy nagybányai srác, akinek a gyengéje volt [ti. hallgatni a történeteket], amúgy nagyon jópofa, csak valami be volt kattanva nála, jól lehetett kezelni, meg egy déli, egy ikerpár közül az egyik. Az megint ilyen. Időnként – sokáig helyesebben – jól ment vele a dolog, de egy idő után bekattant, és akkor kezelhetetlenné vált sokak számára. [...] Hát ilyen szabályos hisztériás rohamok, ami hangsúlyos agresszióba váltott át. Tehát ütötte-verte a körülötte lévőket, vagy tört-zúzott egyszerűen.*

A szakasz többi tagjáról mindketten azt emelik ki, hogy B. J.-vel ellentétben mind büntetett előéletűek voltak. A B. J. által használt szavak szerint *furák, furcsák, gazemberek, örültek*. B. A. az *örültek* mellett főként *mo-kány* embereknek nevezi őket.

Amennyiben az unokaöcs szemszögéből a mesélést értelmezzük eseményként, kettőjükön kívül szereplőkként meg kell említenünk B. A. testvérét és B. J. feleségét. Amennyiben pedig a kutató szemszögéből a gyűjtés aktusait tekintjük eseményeknek, B. A.-val négy szemközt történt a beszélgetés, B. J.-vel pedig egy barátja és az unokaöccse jelenlétében (ők pingpongoztak). Mindkét esetben szinte mellékesek az újonnan felsorolt szereplők.

B. A., a történetmondó, 1984-ben született Székelyudvarhelyen, jelenleg református teológiai hallgató Kolozsváron.

Nyelvi szinten is kimutathatóak a két mesélő személyiségének vonásai: a szövegformálásban, a különböző szókapcsolatok, kifejezések használatában stb. Mindketten jártasak az idegenek és akár hangrögzítő előtt való beszélésben, ezt válaszaik természetessége, szervezetsége bizonyítja. Valószínű, hogy hangrögzítő nélkül is ugyanígy hangzott volna el a beszámoló, mindkét esetben inkább a gyűjtőhöz beszéltek, nem zavartatták magukat a felvétel miatt. Ennek ellenére viszont egyetértek Niedermüller Péter állításával, miszerint a kutató kikerülhetetlenül hatást gyakorol a vele szemben állóra, így egy ezen szituáció által meghatározott és „megmásított” szöveget rögzít (Niedermüller 1988: 381).

Nem lehettem fültanúja annak, hogy B. J. hogyan mesélt unokaöccseinek, de B. A. megállapítása szerint az interjú során is eléggé nyílt volt, bizonyos mértékű visszafogottsága pedig inkább a művi helyzetnek szólt, mint kívülálló voltomnak. B. A. szintén könnyedén, természetesen, közvetlenül, poénokat is, székelykedést²¹ is elkövetve beszélt. Többször is megkértem, mondja el újra a történetet: hogy meggyőződjek, ez lesz dolgozatom témája,

²¹ Ez inkább a hangfelvételen érhető tetten helyenként szándékosan nyílt e használatában.

aztán a nagybátyjával való találkozásra készülve, majd rögzítés céljából. B. J. nem az én meggyőzősem vagy informálásom végett, szándékaim ugyan is nem közöltem, első ízben a mesélés erejét, aztán nagybátyja diplomáciai készségét akarta kiemelni. A hangrögzítőnek (is) beszélve pedig nem csak a történet magvát mondta el, ahogy addig, hanem minél árnyaltabb részletességre törekedett.²² Rövid, magvas közlései lényegretörőek és tárgyilagosak voltak. A részletesebb beavatás során pedig jóízűen, élményszerűen, lelkesen, teljes beleéléssel beszélt.

Nemcsak a történet tényei tűnnek tanulságosnak, hanem az a mód is, ahogyan ezek kifejezésre jutnak. A történet tényei lehetővé teszik annak megfigyelését, hogy miképpen működnek a társadalmi viszonyok. A közlésformák láthatóvá teszik a gondolkodásformát, a kulturális és ideológiai struktúrákat (Niedermüller 1988: 382). B. A. elbeszélése egy példakkal és expresszív leírásokkal fűszerezett kerek történet, nagybátyja jellemrajza és a kontextus, amelyben mesélt rokonainak, szintén kirajzolódtak a beszélgetésből. A róla való történetmondás összetett interpretációs gyakorlat, tartalmazza a történet hősének, illetve az aktuális elbeszélőnek az interpretációját is (Bíró 1994: 68).

B. J. a kutató érdeklődésének középpontjában álló esemény(ek)ről sok kitérővel (a munkáról, a katonaságról mint intézményről, felépítéséről és szabályairól) beszélt, mintha csak mellékesen tette volna azt. Mindez utal arra, hogy a kiválasztott epizód egy nagyobb nyelvi kontextussal rendelkezik: a katonatörténetek tematikus élménytömbjébe tartozik, az élettörténet egy parányi része.²³

Megfigyelhető volt az is, hogy nem lelte örömét az emlékezésben, élete ezen szakaszával kapcsolatban ugyanis szinte csak kellemetlen élményei voltak. Ugyan sikertörténetként is kezelhetné az eseményeket, de élete legfeszültebb periódusát nem könnyű mesterségesen átértelmezni. Feltételezem, hogy az akkori mély benyomások miatt nem volt intenzív a személyes érzelmi implikáció, inkább egyfajta eltávolodás és keserűség volt érezhető. Nem is lehetséges az interpretációs gyakorlat akkor, ha az egyén el nem tá-

²² Bár ennek oka talán csak annyi, hogy a nagybátyjától várva az igazi sztorit, őt nem kértem korábban, hogy mondjon el mindent, amit tud.

²³ B. A.: *Általában a múltjáról mesél. És az egyik fontos dolog az a katonaság nála. [...] Szokott máskor is beszélni a katonaságról is, meg így általában régi eseményekről. Kirándulásokról, túrázásokról, ilyesmikről.*

volodott az egykor sajátjának érzett világtól, s fizikailag vagy mentálisan visszatérve az ahhoz való viszonyát újra nem fogalmazta (Biró 1994: 64).

A direkt szereplés, az első személyben végzett történetmondás Biró A. Zoltán tapasztalatai szerint (Biró 1994: 61) tapogatózó, helyezkedő jellegű, és csak nagyon kevesek számára válik az identitás periodikus megerősítésének eszközévé. Alanyom, B. J. ezen kevesek közé tartozik, lévén hogy igazán jól beszél és stabil társadalmi presztízzsel rendelkezik. Az indirekt interpretáció (értem ezalatt B. A. közlését B. J.-ről) sokkal inkább megerősítő jellegű a szóban forgó személy társadalmi helyére, identitására nézve.

Az elbeszélés a konstatáló beszéd egy specializált formája, amely társadalmi-kulturális események leírására szolgál. A cselekvő személyek narratív ábrázolásaihoz a világnak a köznapi vagy életvilág értelemben vett laikus koncepcióját veszik alapul, amely azon tényállások összességét definiálja, amelyek igaztörténetekben adhatók vissza. „Az elbeszélések nyelvtanáról leolvashatjuk, hogy miképp azonosítjuk és írjuk le az életvilágban fellépő állapotokat és eseményeket, hogy a csoporttagok közötti interakciókat hogyan fűzzük össze társadalmi terek és történeti idők bonyolult egységeivé, majd hogyan rakjuk sorba, s hogy az egyének cselekedeteit, valamint a velük történő eseményeket, a közösség tetteit s az általuk elszenvedett sorsokat miképpen magyarázzuk meg a helyzetekkel való megbirkózás szempontjából” (Niedermüller 1988: 382).

Kitérhetnénk egy-két obszcén kifejezés használatának indoklására, rámutathatnánk a sztenderd nyelven elhangzó szövegeket ízesítő egy-két tájnyelvi szóra is, elemezhetnénk különböző kifejezéseket és szófordulatokat, de a legfontosabb részek már átestek ezen a műveleten, további részletekbe bocsátkozni pedig nem célszerű. Annál inkább szükséges a szövegkontextus után a szociális kontextusra kitérni.

A szociális kontextus. Mikor egy ebéd közben a két unokaöcs először találkozik nagybátyjuk eme narratívájával, az eseményben való részvétel által olyan szabályozott, ritualizált viselkedés tárul eléjük, amely a beszélgetés során újratermeli a társadalmi hierarchiát és különbségeket, kiosztva és megerősítve bizonyos társadalmi szerepeket, de ugyanakkor ideiglenesen át is rendezve azokat (Keszeg 2004: 10). Nála vendégeskedő ifjú unokaöccseit a családfeje beavatja fiatalkori történeteibe, amelyekkel – ha nem is mindig tudatosan – azt példázza, hogy egy individuum társadalmi előrehaladása, életpályájának sikeressége nagymértékben függ a hétköznapi sorát alkotó hatékony megoldásaitól (Niedermüller 1988: 379). Nem oktató, inkább

szórakoztató szándékkal teszi ezt, kedvét leli a mesélésben. Bár B. A. elmondása és saját tapasztalatom szerint sincs büszkeség vagy önteltség B. J.-ben, mégis a magatartásában van valami, ami távolságtartó, így tiszteletet parancsol, ugyanakkor közvetlen is. A kommunikáció szintjén tehát képes teljesen egy hullámhosszra kerülni a fiatalabb generációval, viszont *furcsaságai*, amelyekről B. A. is beszél, eltávolítják őt, és megerősítik felsőbbrendű státusában.

Ha magát a mesélés történetét tekintjük eseménynek, szociális kontextusával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy bár a szerepek az erőviszonyok nyomására eltolódnak, a verbális részvétel, B. J. történetmondásai megint őt, a fizikailag gyengébbet helyezik irányító szerepbe, tehát a nyelv nem csak a társadalmi élet része, de annak alakítója is (Hymes 1997: 484). B. J. diplomatikusan, a kommunikáció eszközeivel őrzi meg méltóságát, bár alapvető célja csak testi-lelki épségének megóvása, a túlélés.

A megtapasztalt események történetben való feldolgozása az embernek valószínűleg egyik legősibb eljárása. Főként válságos időszakokban és azt követően, az emberélet fordulóin, átmeneti események traumáján átsegítő van rá szükség (Keszeg 2002a: 8). Traumát okozhat bármilyen kilépés a megszokott, sajátnak vallott kulturális környezetből, társadalomból, legyen az időszakos vagy végleges. A saját világból való kilépésnek igen sokféle formája lehetséges, ezek közé tartozik a katonáskodás is (Biró 1994: 57).

Ez lassan már nem téma a jelen Európájában – legalábbis olyan formában nem, ahogyan B. J. történetei is megidézik. Mint a közelmúlt egy szeletét reprezentáló igaztörténet, mégsem közömbös számunkra, hisz narráció iránti érdeklődésünk része a világban való létezésünk módjának. Azt az igényünket elégíti ki, hogy ismerjük, mit tett, mire képes az ember: a kockázatokat, a kalandokat, a mindenféle próbálkozásokat (Keszeg 2002a: 6). S mint ahogy az ember sosem fog lemondani arról, hogy hallgassa a történeteket, úgy azok továbbadásához is ragaszkodik. Szép példája ennek az a lánc is, mely eljuttatta hozzám az elemzett történetet, és azt a gondolatot is, hogy a világot millió és millió többsoros történet-gyöngysor fonja át, és az emberiség majdnem mindegyik gyöngyszemre felkapja a fejét, hogy aztán kíváncsian kövesse, vagy unottan elforduljon tőle.

Szakirodalom

BIRÓ A. Zoltán

1994 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. *Antropológiai Műhely.* (2) 55–72.

HYMES, Dell

1997 A nyelv a társadalomban. Alapvető fogalmak. In: SZÉPE György (szerk.): *A nyelvtudomány ma.* Gondolat Kiadó, Budapest, 483–505.

KESZEG Vilmos

2000 Az igaztörténet. In: DEMÉNY István Pál – GAZDA Klára – KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc – TÁNCZOS Vilmos: *Magyar népi kultúra. Tankönyv.* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 62–65.

2002a Homo narrans. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok.* KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 5–27.

2002b K. konfliktuselhárító stratégiája: a félrevezető narratívum. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok.* KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 105–122.

2004 Bevezetés. In: Uő: *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia I.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 5–32.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* IC. (3–4) 376–389.